Hoe Theodorakis' muziek de ziel van een Nederlander weet te raken

De kracht van Áxion Estí

Ἄξιον Εστί

Het overlijden van Theodorakis is zo'n gebeurtenis waarvan ik me later altijd zal herinneren waar ik was toen ik ervan hoorde. Wij waren juist bezig aan de laatste etappe van een wandelproject naar Rome en liepen met rugzakken op langs een stijgend weggetje richting Campagnano di Roma, toen ik gebeld werd door een vriend. Precies op dat moment kwam ons een vuilniswagen met groot lawaai tegemoet en hij moest zijn bericht voor mij herhalen: 'Theodorakis is overleden.'

HANS VERHEIJ | FOTO'S: AUTEUR

De muziek van Theodorakis heeft op het leven van veel mensen grote invloed uitgeoefend. Ik las een recent interview met de Turkse historicus Şükrü Ilıcak, waarin hij bekent dat hij zo getroffen was door een concert van Theodorakis en Markópoulos in Efese, dat hij zijn koffers pakte en de bus nam naar Athene. Inmiddels woont hij al jaren in Griekenland, is getrouwd met een Griekse vrouw en heeft de Griekse nationaliteit aangevraagd. Onlangs publiceerde hij een baanbrekende bronnenstudie van documenten uit het Ottomaanse staatsarchief die betrekking hebben op de Griekse Vrijheidsoorlog. Maar om dichter bij huis te blijven: mijn oud-collega muziekdocent en dirigent Ad van Unen is die donderdagochtend 2 september aan het werk in zijn studio, als hij een sms'je krijgt met het overlijdensbericht van de grote Mikis. In een reactie laat hij mij weten, dat de muziek van Theodorakis voor hem '*life-changing*' is geweest. Wat hij daar precies mee bedoelt, wilde hij mij graag uitleggen.

Áxion Estí

Aan tafel in zijn huis bij Breda halen wij herinneringen op aan 1994: het eerste contact met de muziek van Theodorakis en de impact die dat al snel had op Ad persoonlijk, op het koor en orkest dat hij dirigeerde, en eigenlijk op de hele school, leerlingen, docenten en ouders.

Als jonge dirigent op het Stanislascollege in Delft was Van Unen steeds op zoek naar nieuwe uitdagingen. Na een uitvoering van Carmina Burana dacht hij in 1993 na over nieuw repertoire voor het volgende schooljaar: natuurlijk weer uitdagend, maar ook niet te moeilijk. Voor repertoirekeuze ging je in die tijd naar het RIM (Repertoire Informatiecentrum Muziek) in Utrecht. Daar kreeg hij een partituur in handen waarop in – voor hem onleesbare – Griekse letters stond ΑΞΙΟΝ ΕΣΤΙ. De muziek was niet eenvoudig, maar leek haalbaar voor amateurs. Wel een lastige partituur, veel bleef onduidelijk en was niet goed

Concert van *Áxion Estí* in 1994

Cd van de uitvoering van *Áxion Estí* door Koor en Orkest van het Stanislascollege o.l.v. Ad van Unen (1994)

Dirigent Ad van Unen bekranst na een concert in Olympia (1994)

Voor de start van het concert van *Áxion Estí* in de kruisvaardersburcht Chlemoutsi bij Amaliada (mei 1994)

Repetitie in Chlemoutsi (mei 1994). De piano wordt juist bezorgd, het podium wordt op dit moment nog door timmerlieden opgebouwd (videobeeld)

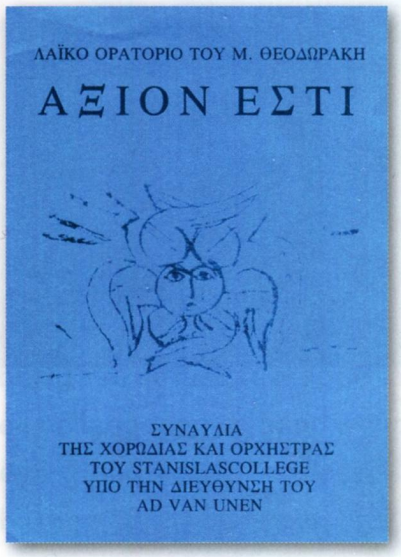

Grieks programmaboekje voor de Tournee naar Chaïdari, Mycene en kasteel Chlemoutsi met *Áxion Estí* in 1994

beschreven, blijkbaar vanzelfsprekend voor ingewijden.

De volgende ochtend in de docentenkamer spreekt hij mij aan, classicus en 'hellenofiel': 'Ken jij deze muziek? Is dat iets voor het schoolkoor en -orkest?' Ik veer meteen op uit mijn stoel. Natuurlijk ken ik *Áxion Estí* van Nobelprijswinnaar Odysseas Elytis en ook de muziek van Theodorakis. 'Als je dat gaat uitvoeren, doe ik zeker mee!'

Dus Ad kocht bij het Griekse Eiland de LP met Bithikotsis, een collega schafte tijdens zijn vakantie in Thessaloniki voor 5000 drachmen de partituur aan en na de vakantie begonnen de repetities. Niet alleen de muziek, maar voor het koor ook de taal. Elke pauze klonken in het muzieklokaal de spreekkoren van de lastige Griekse teksten: '*Se chóra makriní ke arytídoti tóra porévome…*' (Naar een ver land vrij van rimpels trek ik nu). Gaandeweg ontstond ook het stoute plan om deze poëtische regel van Elytis werkelijkheid te maken en met het hele gezelschap (ruim 100 personen) naar Griekenland te trekken om ook daar *Áxion Estí* uit te voeren. Daarvoor werd samenwerking gezocht met Griekse muziekscholen, werden fondsen geworven en acties gevoerd.

In april 1994 was het studieweekend in Hoeven. Spannend moment, want toen kwamen voor het eerst de *bouzouki's*: Takis Sideris en Michiel Koperdraat. Wat zouden die kenners ervan vinden? Maar het klikte meteen en tijdens dat weekend sloegen de vonken ervan af en steeg het enthousiasme tot ongekende hoogte.

Het eerste concert, de première van *Áxion Estí* in Nederland, was op 29 april 1994. Vijf dagen later zaten we in het vliegtuig naar Athene om in Chaidari, in Mycene en in de kruisvaardersburcht Chlemoutsi bij Amaliada *Áxion Estí* voor Grieks publiek uit te voeren. Ervaringen die de horizon voor leerlingen en voor volwassenen geweldig verbreedden en in één woord 'onvergetelijk' waren.

Na thuiskomst hebben we het stuk nog eens uitgevoerd, met de Griekse ervaring nog vers in ons lijf. Zo werden het koor en orkest door Theodorakis' muziek in de Griekse wereld gezogen en Griekenland bleef aan ons trekken. In latere jaren volgden nog drie fantastische Griekse tournees: met

t graf van Mikis Theodorakis in Galatas bij Chania (Kreta)

Pnevmatikó Emvatírio van Theodorakis, met *Anayénnisi* van Markópoulos en met *Symfonía Xenitiás* van Takis Sideris. Ook delen van de Derde Symfonie en a-capellaliederen van Theodorakis hebben we uitgevoerd en verder ook *Prosanatolismí* van Andriópoulos.

De kracht van volksmuziek

Voor grote groepen mensen hebben deze ervaringen heel veel betekend. Voor honderden leerlingen zijn ze, juist in een heel cruciale periode van hun leven, vormend geweest. Voor Ad van Unen zelf, als dirigent en als persoon, zijn ze zo ingrijpend geweest, dat hij ze '*life-changing*' durft te noemen, op professioneel én op menselijk vlak. Kortom, een complex van indrukken, belevenissen, visies en inzichten, waardoor hij een andere docent, een andere dirigent, een ander mens is geworden.

Op mijn verzoek waagt Ad een poging om een aantal aspecten onder woorden te brengen. De muziek van Theodorakis heeft hem de betekenis doen beseffen van volksmuziek als volwaardige muziekvorm, met 'rechtstreekse melodieën die meteen naar de ziel gaan'. Maar ook heeft hij ervaren hoe moeilijk het is om de muziek van een andere cultuur integer uit te voeren. Het gaat niet zomaar om het spelen van wat noten, maar deze muziek is de uitdrukking van een complete leefwereld, een volksaard, een land, een geschiedenis. Op menselijk niveau heeft hij de confrontatie met een totaal andere mentaliteit ervaren als een levensles. In plaats van de directe zakelijkheid die hij gewend was, kreeg hij tijdens de tournees te maken met een mediterrane aanpak en improvisatie op het laatste moment. Toen het complete koor en orkest zich al lang en breed verzameld had bij de zaal voor de generale repetitie, moest alleen de man met de sleutel nog gevonden worden. Stoelen voor de muzikanten bleken er niet te zijn. Geen nood: 'alles komt goed'. En terwijl de stoelen gehaald werden, werd er staande gerepeteerd. Voor Van Unen als niet-gymnasiast was ook de directe kennismaking met de klassieke Griekse cultuur een openbaring, die zijn culturele horizon verbreedde. Je kunt veel uit boekjes halen, maar er gaat niets boven het meerstemmig zingen van *Ena to chelidoni* in het koepelgraf van koning Atreus in Mycene!

Theodorakis' graf

Muziek klonk er ook op de begraafplaats van Galatás bij Chaniá (Kreta) op donderdag 9 september, de dag dat Mikis Theodorakis hier begraven werd. Heel Galatás liep uit en half Kreta om 'de laatste grote Griek' uitgeleide te doen. Dimitris Bassis zong bij het nog geopende graf, begeleid door musici van het Theodorakis-ensemble en omstuwd door familie en vrienden: *Mana mou ke Panayá, Árnisi* (*Sto periyali*) en *Zorbás*. Hoe groot is het contrast nu, vijf weken later. Geen levende ziel te bekennen, geen muziek te horen. Katten dartelen rond het kerkje. Centraal op het dorpskerkhof, onder een overhangende citroenboom ligt een grote witmarmeren plaat met daarop een massieve kubus, eveneens van blinkend wit marmer, 1200 kg zwaar. Daarop staat niet meer dan de naam van de dode, Mikis Theodorakis. Een graf, groot en indrukwekkend in zijn eenvoud. Er liggen tientallen grafgeschenkjes, bloemen, een granaatappel, een flesje Metaxá, heel veel ontroerende briefjes en tekeningen. Ook wij hebben voor de maestro een aandenken meegebracht, een stenen ei, dat we mede namens Ad op het witte marmer achterlaten, een rood ei van de Opstanding. Tot dan – rust zacht, grote Mikis.